

PROCES ZÍSKÁVÁNÍ VÝTVARNÝCH ZKUŠENOSTÍ U NESLYŠÍCÍCH VÝTVARNÝCH TVŮRCŮ

Pavla Novotná

Abstrakt

Příspěvek je prezentací výsledků teoretické práce (disertační práce) zaměřené na rozšíření poznání o výtvarných činnostech osob se sluchovým postižením nejtěžšího stupně – neslyšících. Odborná studie poskytuje hlubší náhled na výtvarné umění v kultuře neslyšících s cílem popsat a interpretovat proces získávání výtvarných zkušeností vybraných neslyšících tvůrců. Hlubší porozumění tomuto procesu vedlo k formulaci významných principů konceptu výtvarné výchovy pro neslyšící žáky na základní škole, které může sloužit jako inspirace k motivační podpoře žáků, k uvolnění tvořivosti a k zachování schopnosti výtvarně komunikovat pro další období vývoje. Z obecného metodologického hlediska je práce kvalitativní studií – analýzou rozhovorů a dalších dat v designu zakotvené teorie. Závěry z výzkumu jsou uváděny v souvislostech současných teorií a rámuji koncept předmětu výtvarné výchovy ve vztahu k neslyšícím žákům.

Klíčová slova

Výtvarná výchova, speciální pedagogika, výtvarné umění, sluchové postižení, neslyšící, kultura neslyšících.

Process of Obtaining Visual Experience of Deaf Artists

Abstract

The paper deals with research results of a theoretical work (thesis) focused on enhancing the understanding of art work of Deaf people. The specialist study provides deeper insight into the art in Deaf culture. The aim is to describe and interpret the process of obtaining visual experience of selected Deaf artists. Deeper understanding leads to formulation of significant principles the subject of the Art in relation to the deaf pupils at primary schools. The general principles can support the motivation, unblock creativity and hold the ability to express through art. From the point of general methodo-

logical, the work is a qualitative study – an analysis of interviews and other data obtained from deaf visual artists in the design of grounded theory. Findings from the research are presented in the context of current theories and frame the concept of the subject of Art in relation to the deaf pupils.

Key words

Art education, special pedagogy, art, hearing impairment, deaf, Deaf culture.

Úvod

Orientace na vizuální vnímání a styl komunikace vybízí k představě, že výtvarně zaměřené předměty musí hrát zákonitě významnou roli v životě žáků se sluchovým postižením těžšího stupně na základních školách. Vlastní praxe však mnohdy překvapí opakem. Snaha porozumět tomuto rozporu vedla k realizaci výzkumného projektu, který byl zaměřen na formulaci významných principů konceptu výtvarné výchovy pro neslyšící žáky skrze poznání procesu získávání výtvarných zkušeností u dospělých neslyšících tvůrců. Výsledné principy by se měly stát inspirací pro výtvarné vzdělávání neslyšících dětí na základní škole, jejich aplikace má vést k motivační podpoře žáků, k uvolnění tvořivosti, k implikaci podpory dalšího smysluplného rozvoje osobnosti a k zachování schopnosti výtvarně komunikovat pro další období vývoje. Výzkum se primárně zaměřuje na osoby, které si zachovaly schopnost výtvarného vyjadřování až do dospělosti – k neslyšícím výtvarným tvůrcům, u nichž se předpokládá v různé míře podpořená zkušenost s výtvarným vzděláváním.

Výzkumná práce je kvalitativní studií, která na základě analýzy rozhovorů a dalších dat popisuje a interpretuje z hlediska pojetí metody zakotvené teorie proces získávání výtvarných zkušeností vybraných českých neslyšících tvůrců. Pojem získávání výtvarných zkušeností je klíčový pro zachování a rozvoj schopnosti výtvarně se vyjadřovat. Porozumění širším okolnostem tohoto procesu s sebou přináší možnost zkvalitňování vzdělávání a vytváření příznivějších podmínek v předmětu výtvarná výchova u neslyšících žáků na základní škole. Závěry vedou k rozšíření informací o výtvarných činnostech neslyšících v rovině teoretické i praktické a zdůrazňují význam výtvarné výchovy ve výchovně-vzdělávacím systému.

1 Terminologické vymezení

Neslyšící výtvarný tvůrce vykazuje profesionální či laický zájem o výtvarné činnosti a výtvarné umění. Jeho tvorba spadá do oblasti práce s klasickými výtvarnými médii a technikami (malba, kresba, grafika, prostorová tvorba, sochařská tvorba, modelování, design, kombinované techniky, popř. umělecká fotografie). Výtvarný tvůrce má zkušenosti s prezentací vlastní výtvarné práce na veřejnosti a může být označen za neslyšícího v rozmezí následující terminologie.

V textu jsou jako *neslyšící* (s malým počátečním „n“) označovány osoby sdílející osobní zkušenost s prelingválně vzniklou vadou sluchu (úplná, praktická hluchota, těžká nedoslýchavost), u nichž rozsah a charakter sluchového postižení neumožňuje plnohodnotně porozumět mluvené řeči sluchem. V textu se objevuje také označení *Neslyšící* (s velkým počátečním „N“) v místech, kde to vyžaduje kontext, např. při citacích z anglické literatury v souvislosti s rozdílem slov „Deaf“ a „deaf“. Používání velkého „N“ slouží pro potřeby zdůraznění deklarace vlastní identity – členství či sounáležitosti s komunitou Neslyšících.

Proces získávání výtvarných zkušeností má atributy soustavného celoživotního učení, kdy člověk prostřednictvím zkušeností z vlastní tvorby projevuje subjektivní jedinečné vnímání, citění, prožívání a představy. Proces má prožitkový charakter rozvoje tvůrčího potenciálu, postupné kultivace výtvarného projevu a hledání vlastního výtvarného výrazu pomocí rozmanitých výtvarných vyjadřovacích prostředků.

2 Reflexe stavu řešené problematiky

Problematicku neslyšících lze obecně vnímat z úhlu pohledu tří modelů přístupů k neslyšícím: medicínského, sociálního a kulturního, které jsou hypotetickými konstrukty, v praxi se vzájemně překrývají. Rozšířené názory na výchovu a vzdělávání neslyšících se pohybují v rozmezí jejich, někdy protichůdných, pojetí. Studie usilovala o zachycení teoretického stavu poznání tak, aby se zde odrážela hlediska různých vědeckých rovin: speciálně pedagogické, uměnovědné, lingvistické, sociální, etnologické a kulturně-antropologické.

Oblast zkoumání, která je definována jako Výtvarné činnosti neslyšících výtvarných tvůrců, se vztahuje především k fenoménu výtvarného umění v kultuře neslyšících. Studie mapuje terén na poli výtvarných aktivit neslyšících s výběrem prezentace tvorby neslyšících výtvarných tvůrců u nás a v ci-

zích zemích. V zahraničí je výtvarné umění lidí sdílejících svou zkušenost s hluchotou z hlediska kulturního pojetí jevem, který je nejen podrobně zpracováván v odborných publikacích zaměřených na kulturu Neslyšících, ale je zařazován i do programu běžných galerií. Situace ve srovnání u nás a v některých jiných zemích je také na první pohled zjevně odlišná již podle počtu profesionálních neslyšících výtvarníků, jimž bylo umožněno získat odborné vzdělání na výtvarných vysokých školách. V zahraničí je *Deaf Art* – výtvarné umění autorů společenství Neslyšících, kteří si zakládají na zdůrazňování určitých rysů umění své kultury, poměrně známým jevem (Novotná, 2008).

Zahraniční umělecké tendence lidí sdílejících zkušenost s hluchotou často spadají pod uměleckou kategorii tzv. umění tvořené lidmi zbavených práv a svobod (angl. *Disenfranchised art*), tvořenou skupinou lidí např. minoritou, které je nebo bylo nějakým vnějším způsobem zamezeno užívat práv a svobod, a tato skutečnost se odráží v umělecké tvorbě. Umělci si vybírají pro svá díla ztvárnění prožitků a zážitků z minulosti, své názory jak kulturní, tak i politické. Umělecká vyjádření se stávají oslavou a zároveň potvrzením jejich kultury (jazyka, hodnot, norem, tradice apod.) Pro takto „oslavující“ práce vytvořili autoři termín *affirmation art* (volně přel.: umění potvrzující identitu). *Disenfranchised Art* má také tendenci nahlížet na roli dominantní kultury definováním identity vlastní menšiny. Tento typ prací lze zařadit mezi umění tzv. typu *resistance art* (volně přel.: umění projevující nesouhlas, vzdorující umění). Mnoho prací z oblasti *Disenfranchised art* má v sobě zakomponovány zprávy s oběma poselstvími (Durr, 2009, 2000; Novotná, 2008).

V české odborné literatuře a na veřejnosti se výtvarné umění neslyšících představuje ve srovnání s ostatními uměleckými disciplínami, jako jsou divadlo, film apod. v mnohem menší míře. Veřejných prezentací dosahují spíše autoři pracující s multimédií ve sféře filmu, digitálního fotografování a designu. Za nejznámějšího neslyšícího malíře v oblasti kultury neslyšících je většinou považován pan Antonín Kovařík, jehož jméno je citováno v mnoha publikacích (např. diplomové práce, brožury spolků neslyšících). Ukázky několika děl však uvádí pouze jediná, přesto velmi výjimečná kniha, „Tichý přístav duše“, kniha literární, básnické a výtvarné tvorby neslyšících autorů, vydaná sdružením SORDOS v roce 1995.¹ Přestože se jména výtvarných umělců objevují v souvislosti i s dalšími texty o kultuře neslyšících, soubor-

¹ Holková, M. aj. (1995). *Tichý přístav duše: literární, básnická a výtvarná tvorba neslyšících autorů* (1995). SORDOS: Sdružení pro kulturu neslyšících, Bolit: B press, Brno.

ná díla těchto autorů málokdo zná. Podle získaných dat v rámci průzkumu terénu bylo identifikováno 12 českých neslyšících výtvarných tvůrců, jejichž tvorba byla představena v rámci studie. Samozřejmě existuje celá řada známých nedoslýchavých výtvarníků, kteří jsou mnohdy mylně označováni za neslyšící. Výtvarně činných je jistě také větší skupina neslyšících lidí, ale většina z nich se věnuje výtvarným činnostem jen v určitém období svého života, např. v době studia. Podle získaných údajů od neslyšících v terénu, v rámci komunity neslyšících, se mnoho neslyšících zabývá fotografováním, prezentace některých z nich byla také součástí studie.

V souvislosti se zmapováním problematiky byl proveden v roce 2009 také orientační výzkum zaměřený na možnosti výtvarného vzdělávání žáků se sluchovým postižením na středních školách s umělecko-řemeslnou profilací v České republice. Jeho výsledky byly zasazeny do kontextu závěrů hlavní výzkumné části (Novotná, 2009).

2 Výzkumný problém a jeho operacionalizace

Výzkum obsahuje prvky popisného a explanačního výzkumu ve smyslu zkoumání a popsání určitého jevu, v tomto případě života vybraných neslyšících výtvarníků z hlediska procesu získávání výtvarných zkušeností. Z obecného metodologického hlediska se jedná o kvalitativní studii – analýzu rozhovorů a dalších dokumentů metodou zakotvené teorie. Zkoumaný problém je zacílen na proces získávání výtvarných zkušeností a implikuje základní výzkumnou otázku: Jaký je proces vytváření a získávání výtvarných zkušeností neslyšícího výtvarného tvůrce?

2.1 Cíle výzkumu

1. Popsat proces vytváření a získávání výtvarných zkušeností vybraných českých neslyšících tvůrců.
2. Rozšířit odborné poznání o výtvarných činnostech neslyšících osob skrze vnímání vlastní výtvarné tvorby a procesu získávání výtvarných zkušeností. Na základě průzkumu terénu této oblasti zjistit informace o vybraných zahraničních a českých výtvarných tvůrcích.
3. Odkrýt postoje, názory a povědomí týkající se výtvarné kultury neslyšících u vybraných výtvarných tvůrců.
4. Zachytit, popsat a interpretovat vliv výtvarné edukace na životní dráhu neslyšícího výtvarného tvůrce především v oblasti výtvarné výchovy v rámci školního i mimoškolního vzdělávání.

5. Na základě analýzy procesu získávání výtvarných zkušeností a výtvarné pedagogické praxe vybraných neslyšících tvůrců popsat základní principy výtvarné výchovy neslyšících.

2.2 Hlavní výzkumná metoda

Při výběru metod výzkumu byla vybrána zakotvená teorie podle modelu Strausse a Corbinové (1999) pro svoji možnost popisovat jedinečnou žitou zkušenost a schopnost studovat tvořivé aspekty lidské existence související např. s tvorbou a s uměleckými hodnotami. Subjektivní výpovědi rozhovorů s neslyšícími tvůrci (a dále komentáře k dílům, pozorování tvůrců při tvorbě či pedagogické praxi, dokumenty) se staly podkladem pro další analýzu a následné vytvoření pojmového aparátu, který vyplynul ze získaných dat. Metoda zakotvené teorie je založena na názoru, že vytvářet teorii je možné jen na základě věrného zkoumání reality v terénu. Realita je však proměnlivá v závislosti na interakcích lidí, kteří ji utvářejí. Odráží složitost a rozmanitost životních příběhů, vzájemnou provázanost mezi podmínkami, smyslem a jednáním. Při vytváření teorie se porovnávají a shromažďují podobné datové fragmenty, shlukují se do abstraktnějších konceptů, na jejichž základě se pak formuje určitý společný „příběh“ v podobě konstruované teorie ve vyšší rovině abstrakce (Charmaz, 2000; Levitt, 1999; Glaser, 1992; Strauss & Corbinová, 1999, Miovský 2006).

2.3 Výzkumný soubor – neslyšící výtvarní tvůrci

Výzkumný soubor byl sestaven na základě definice výtvarného neslyšícího tvůrce, kterou splňují všichni respondenti: ZÁJEM o výtvarné umění či výtvarné aktivity, vlastní TVORBA v oblasti klasických výtvarných disciplín, zkušenost s PREZENTACÍ vlastních děl, SLUCHOVÉ POSTIŽENÍ.

Do výzkumného výběru bylo zahrnuto 12 českých neslyšících výtvarných tvůrců a 4 fotografové identifikovaných v rámci explorativního průzkumu terénu. Celkově se výzkumu plnohodnotně zúčastnilo pět z oslovených respondentů (dva z generace 1920 až 1960, tři z generace 1960 až 1980). Tento počet se na první pohled může zdát nízký, je nutné však na něj pohlížet se zřetelem na celkovou populaci neslyšících výtvarných tvůrců. Nízký počet respondentů zároveň umožnil získat velké množství dat a provést četné hloubkové rozhovory. V kvalitativním výzkumu nejde o četnost rozložení proměnných vzhledem k populaci, ale směrem k vytvářené teorii. Tento koncept,

nazývaný výzkumníky „analytické zobecnění“ lze užít už při použití jednoho jediného případu (Hendl, 2008, s. 149).

2.4 Metody sběru dat

Hlavní užitou metodou získávání dat byl opakovaný hloubkový rozhovor s epizodickým charakterem užívající tematický plán a pro nasycení dat cílené otevřené otázky v závěru (Hendl, 2008, s. 176). Od jednoho tvůrce byla získána data zhruba v délce 6 až 9 hodin rozhovoru. Výsledky představují obsáhlý rejstřík pojmů, kategorií a subkategorií a v podobě jádrové kategorie vytváří rámec teorie.

Dalšími metodami sběru dat se staly: zúčastněné pozorování, dokumenty a fyzická data. Na sběr dat navazovaly: doslovné přepisy rozhovorů, terénních poznámek a záznamů z pozorování, autorizace rozhovorů respondentem. Následovala průběžná analýza v systému otevřeného a axiálního kódování, dále selektivní kódování, stanovení centrální kategorie a abstrahování teorie.

3 Výsledky analýzy

Otevřeným kódováním, které tvoří část analýzy zabývající se označováním a kategorizací pojmů, byly identifikovány 3 shluky příbuzných kategorií, 12 základních kategorií, 38 subkategorií a 127 mikrokategorií. Ve studii jsou podrobně popsány. Otevřené kódování tvoří základ výzkumu, třídí základní zážitky, tvrzení, názory či pocity výtvarných tvůrců do určité struktury.

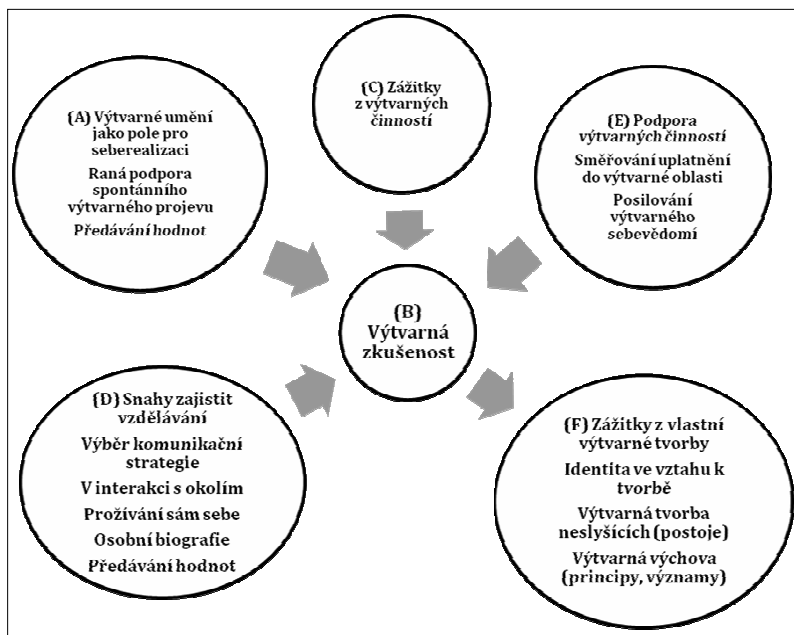
Dále bylo v rámci analýzy metodou zakotvené teorie využito nástroje kauzálního modelu kategorií neboli tzv. *matice podmiňujících vlivů*, která označuje komplexní vztahovou síť vzájemně propojených podmiňujících vlivů, jednání a následků. Výsledek představuje pohled na vývoj životní dráhy výtvarného neslyšícího tvůrce a získávání výtvarných zkušeností se zřetelem na vzájemnou hierarchickou provázanost nejdůležitějších vlivů.

Po otevřeném kódování bylo provedeno axiální kódování, pomocí něhož byly údaje znovu uspořádány novým způsobem prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi a subkategoriemi. Soubor vztahů je uspořádán do následujícího modelu ve vyšší rovině abstrakce a tvoří základ sestavované teorie:² (A) PŘÍČINNÉ PODMÍNKY – (B) JEV – (C) KONTEXT – (D) INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY – (E) STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE – (F) NÁSLEDKY.

---

² Struktura podle Strausse a Corbinové (1999).

Obr. 1: Schéma základního model axiálního kódování analýzy metodou zakotvené teorie

Cílem zkoumání byl *proces získávání výtvarných zkušeností*. Konkrétně tedy kde a jak neslyšící výtvarný tvůrce získává výtvarné zkušenosti, které formují jeho životní dráhu tak, že se vlastní výtvarné tvorbě věnuje profesionálně nebo ve volném času a výtvarné činnosti tak hrají významnou roli v jeho životě. Získávání nových výtvarných zkušeností je klíčové pro zachování a rozvoj schopnosti výtvarně se vyjadřovat. (JEV): Ústřední jev paradigmatického modelu tvoří *Výtvarná zkušenost*. (KONTEXT): Získávání výtvarných zkušeností je dějem, procesem, který se odehrává hlavně v přímém kontextu a interakci se *Zážitky z výtvarných činností*. Vztahují se k němu události z přímého kontaktu s výtvarnou tvorbou generující pocity a prožitky. Pozitivní zážitky motivují k získávání dalších výtvarných zkušeností nebo podněcují k jejich hlubšímu poznávání. Neutrální nemají významný vliv. Negativní zážitky ze setkání s výtvarnými činnostmi naopak demotivují a mohou vést k rezignaci

na výtvarné vyjadřování. Prožívání pozitivních pocitů z procesu tvorby (jako je radost, uspokojení, uvolnění apod.) a z výsledku (prezentace, reflexe atd.) je také později jedním z důvodů, proč se tvorbou výtvarný tvůrce zabývá ve svém volném času.

(PŘÍČINNÉ PODMÍNKY): Při analýze prvotních příčin, které vedou k získávání prvních výtvarných zkušeností, nalezneme také události spojené s pozitivním prožitkem z výtvarné tvorby nebo jejího vnímání. Ty odkazují k raným zážitkům z dětských spontánních výtvarných projevů, které jsou podporovány rodinnými příslušníky. Rodinné strategie podporující rané dětské výtvarné vyjadřování jsou dříve nebo později usměrňovány s tím záměrem, že výtvarná oblast by mohla být polem pro smysluplnou seberealizaci neslyšícího dítěte. Kategorie *Výtvarné umění jako pole pro seberealizaci* a její subkategorie *Podpora raného spontánního projevu dítěte* vytvářejí příčinné podmínky usnadňující získávání výtvarných zkušeností. Následkem podpory výtvarných projevů získává dítě první pozitivní zážitky z výtvarné tvorby nebo jejího vnímání (např. vidí kreslit tatínka a obdivuje jeho výtvoř) a zároveň výchozí výtvarnou zkušenost. Rodina usnadňuje příčinné podmínky vzniku zkušenosti také *Předáváním hodnot* – subkategorií: *Umění jako předávaná hodnota* (jen u některých respondentů) a subkategorií: *Být vzorem, dávat za vzor* (v případě, že je např. sám rodič umělec). U všech rodinných intervencí je zdůrazněn aspekt rovnosti ve vytváření vztahu k *Sebehodnotě a sebepojetí* (např. ve výchově všech potomků – slyšících i neslyšících).

(INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY): K jevu získávání výtvarných zkušeností se vztahuje další soubor podmínek, který může mít usnadňující nebo znesnadňující charakter. Tyto podmínky je třeba také zvládnout, aby došlo k prohloubení a pokračování procesu získávání výtvarných zkušeností. Jsou to širší a obecnější podmínky *Snahy zajistit vzdělávání* v kontextu podmínek pro výchovu a vzdělávání dané doby a konkrétní situace rodiny v souvislosti s dalšími vyvíjenými *Rodinnými strategiemi* (Snaha zajistit vzdělávání, Výběr komunikační strategie, kontinuální – Předávání hodnot) a se *Zážitky a pocty* (kategorie: Zážitky v interakci s okolím, Prožívání sám/sama sebe), které na sebe vážou události z biografie jednotlivých výtvarných tvůrců (např. osobnostní předpoklady jako nadání, talent). Mezi intervenující podmínky znesnadňující jev, tedy získávání výtvarných zkušeností, patří např. fakt, že po druhé světové válce neexistoval v primárním školství předmět výtvarná výchova v současné podobě, ale jen předmět kreslení, který zdaleka nemohl

přinést tolik pozitivních výtvarných zážitků rozvíjejících zkušenost. Příkladem usnadňujících podmínek podílejících se na intervenci v rámci jevu je příznivý sociálně-ekonomický statut rodiny respondenta, díky němuž mohlo dojít k rodinným strategiím podpory výtvarných činností formou soukromých výtvarných lekcí pro neslyšící dítě.

(STRATEGIE JEDNÁNÍ nebo INTERAKCE): K zachování procesu získávání výtvarných zkušeností je třeba zaměřit se především na setkání s negativními zážitky při výtvarných činnostech, které kontraindikují obohacování výtvarné zkušenosti. Na zvládnutí těchto zážitků, na jejich eliminaci se významně podílejí rodinné strategie *Podpora výtvarných činností* a *Posilování výtvarného sebevědomí*. Strategií záměrně zacílenou na získávání dalších výtvarných zkušeností je tedy podpora výtvarných činností např. formou zvýšené mimoškolní průpravy nebo rodinnou výtvarnou výchovou, kterou reaguje rodina na nedostatečnou výtvarnou podporu ze strany školní instituce a neutrální zážitky dítěte typu „výtvarka nebyla nic moc“ apod. Strategií jednání zaměřeného na eliminaci negativního vlivu zážitku typu: „Ve škole jsem ve výtvarné výchově dostávala v hodinách čtyřky a pětky... Pořád jsme malovali podle vzoru a předlohy, to mi nešlo a vůbec mě to nebavilo.“ reaguje rodina posilováním sebedůvěry ve výtvarné schopnosti dítěte navzdory nepřiznivému hodnocení ze strany učitele. Touto strategií rodina zamezí ztrátě důvěry dítěte ve vlastní schopnosti a vede k tomu, že dítě se věnuje vlastní volné tvorbě v rámci domova a dále rozvíjí výtvarnou zkušenost. Strategie jednání jsou tedy především ty, které eliminují negativní vliv výtvarných zážitků a zároveň přinášejí zážitky nové, s pozitivním účinkem.

(NÁSLEDKY): Síla rodinných strategií tkví hlavně v podpoře výtvarných činností jinou cestou (další mimoškolní přípravou, rodinnou výtvarnou výchovou) a v posilování výtvarného sebevědomí. Působením těchto strategií, které podporují zachování a rozvoj schopnosti dítěte výtvarně se vyjadřovat i navzdory různým nemotivujícím výtvarným zážitkům, se dítěti dostává pozitivních pocitů, poznává a rozvíjí dovednosti a schopnosti ve výtvarných činnostech jiným způsobem. Aplikací dosavadních výtvarných zkušeností se pak dítě profiluje ve vlastní tvorbě, získává zkušenosti uměleckého charakteru. Vytváří si vlastní výtvarné postupy, styly práce, výtvarné preference a formuje své postoje k umění. Vzniká přesvědčení výtvarného tvůrce o účinných principech výtvarné edukace. Proces získávání výtvarných zkušeností pokračuje plynule dále, schopnost výtvarně se vyjadřovat zůstává zachována pro období

dospělosti. Zažitá výtvarná zkušenost nemusí nutně vyústit v umělecké dílo, ale dává možnost výtvarně se realizovat, přináší pozitivně vnímané pocity, schopnost osobního výtvarného sdělení a směřuje člověka k tvořivému přístupu ke světu.

3.1 Tvorba teorie

Výsledná teorie nemá ambice vypovídat o obecněji definovaném jevu, jejím smyslem je uvést proměnné do souvislosti ve formě teoretického závěru ve vyšší rovině abstrakce. Pro vyložení analytického příběhu bylo potřeba stanovit *centrální jev – kategorii* a uvést ji do vztahu k ostatním proměnným jejich přeskupením (Strauss & Corbinová, 1999). Centrální kategorie byla vybrána se záměrem uvedení procesu získávání výtvarné zkušenosti do souvislosti se zvládáním znesnadňujících a usnadňujících podmínek, které v rámci procesu působí.

Ze získaných dat vyplývá, že toto zvládání má jednu základní a významnou podobu a objevuje se u všech respondentů. Centrální kategorií jsou *Rodinné strategie*, neboť právě ony hrají klíčovou roli v procesu získávání výtvarné zkušenosti a formování životní dráhy výtvarného neslyšícího tvůrce. Účinné rodinné strategie mohou „zastoupit“ i funkci, kterou by měla mít výtvarná výchova v rámci různých výchovně-vzdělávacích institucí a motivovat dítě k zájmu o výtvarné činnosti. Rodinné strategie vytvářejí podpůrný systém, který dokáže eliminovat negativní vlivy nepříznivých zážitků při setkání s výtvarnými činnostmi. Bez podpůrných intervencí vytvořených rodinou v souvislosti s neutrálními nebo negativními zážitky z institucionální výtvarné výchovy by mohl proces zůstat přerušen. Možnost rozvíjet schopnost výtvarně sdělovat by pro toto období zůstala zatím uzavřená.

Klíčovou kategorií v rámci rodinných intervencí tvoří *Výtvarné umění jako pole pro seberealizaci* a její složky:³

- *Raná podpora spontánního výtvarného projevu* – Rodiče si se mnou malovali – společná tvorba (2), Rodiče nemalovali, ale chválili, vymýšleli náměty (3).
- *Podpora výtvarných činností* – Zvýšená mimoškolní výtvarná průprava (2), Zvýšená mimoškolní umělecká průprava – pantomima (1), Běžná průprava v rámci možností, jen v rodině (1), Zvýšená výtvarná průprava v rámci rodiny (3).

³ Čísla v závorce poukazují na počet respondentů, kteří přispěli významovými jednotkami.

- *Posilování výtvarného sebevědomí* – Posilování sebedůvěry ve výtvarné schopnosti dítěte (5), Potvrzování talentu (5).
- *Směřování uplatnění do výtvarné oblasti* – Pomoc a podpora rodiny s výběrem a hledáním profesního uplatnění směrem k výtvarné či umělecké oblasti (5).

3.2 Výsledná teorie

Rodina věří, že výtvarné umění je oblast, kde může nalézt neslyšící dítě možnosti budoucí seberealizace, a proto jsou uplatňovány takové strategie, které podporují výtvarné činnosti. Velkou roli hrají i obecné podmínky pro výchovu a vzdělávání v rámci doby, situace rodiny, osobní biografie dítěte (předpoklady, nadání, zájmy apod.). Formy podpory se mohou pohybovat v rámci celé škály od zakoupení výtvarného vybavení a raného povzbuzení výtvarného tvoření, rodinnou výtvarnou výchovu až po zajištění kvalitních výtvarných lekcí. Tímto dítě získává příslušné důležité zážitky, dovednosti a znalosti rozvíjející výtvarnou zkušenost. Výtvarná zkušenost není u výtvarných tvůrců, kteří byli účastní výzkumu, většinou nijak markantně ovlivněna institucionalizovanou výtvarnou výchovou na základní a střední škole (ne-uměleckého typu). Výzkum ukazuje v některých případech výtvarnou výchovu ve vztahu k rozvoji výtvarné zkušenosti jako nefunkční nebo i poškozující. Výtvarná výchova tak spíše popírá svoji základní funkci, kterou by mělo být uchování a rozvoj schopnosti dětí výtvarně se vyjadřovat pomocí užívání výtvarného jazyka jako svébytného prostředku, který slouží ke komunikaci, chápání umění a kultury. Vyvíjené rodinné strategie se snaží tyto vlivy obcházet nebo eliminovat především podporou a posilováním výtvarného sebevědomí.

Závěrem je možné tvrdit, že proces získávání výtvarné zkušenosti neslyšících výtvarných tvůrců se zakládá na vlastní originální výtvarně-edukační linii, která je významně posilována rodinnými strategiemi, mezi které patří podpora výtvarných činností a posilování výtvarného sebevědomí. Základem rodinných strategií je přesvědčení, že výtvarné činnosti a umění jsou polem rovných příležitostí, kde se může dítě smysluplně uplatnit navzdory svému postižení. Rodinné strategie zvládání znesnadňujících podmínek, které nepříznivě ovlivňují získávání výtvarných zkušeností (negativní zážitky v přímém kontaktu s výtvarnými činnostmi), se dají pokládat za obecné principy, které naopak usnadňují získávání výtvarných zkušeností a podporují celý proces. Tyto principy nemají speciální charakter a jsou obecně platné i pro každý

jiný koncept výtvarné výchovy. Zvýraznění v rovině rodinných strategií může poukazovat na jejich nedostatečnou aplikaci ve výchovně-vzdělávacích institucích, což může mít za následek skutečnost, že neslyšících výtvarných tvůrců se v České republice objevuje tak málo a jejich prezentace vůči veřejnosti a v rámci komunity neslyšících není výrazná.

4 Diskuse

Z abstraktní roviny analýzy vznikly tři základní principy, jejichž naplňování usnadňuje získávání výtvarných zkušeností:

1. výtvarné umění – pole rovných příležitostí,
2. výtvarné umění – pole pro budoucí seberealizaci,
3. podpora a posilování výtvarného sebevědomí.

U výtvarných neslyšících tvůrců jsou naplňovány z velké části v raném období v oblasti rodinného prostředí. I když na první pohled působí tyto principy nenápadně až triviálně, jejich integrace v konceptu výtvarné výchovy vytváří hybnou sílu celého procesu. Závěrem byly tyto principy diskutovány z hlediska teorie i praxe.

4.1 Výtvarné umění – pole rovných příležitostí

Výtvarné činnosti a umění (včetně uměleckých řemesel apod.) je oblastí rovných příležitostí, kde se může neslyšící dítě smysluplně uplatnit navzdory svému postižení.

V kontextu medicínského a sociálního modelu se po řadu let u nás odborná veřejnost zabývala výzkumy specifik lidí se sluchovým postižením. Uvažovalo se o tom, že hluchota může mít zásadní vliv na umělecké tvůrčí schopnosti neslyšících. Řada vědců se přikláněla k názoru, že sluchová vada a její důsledky by se neměly nepříznivě projevit na kreativitě jimi postižených dětí, někteří však byli doposud přesvědčeni, že omezení v oblasti řečových schopností a pojmového myšlení se zákonitě vztahují k užívání abstraktního myšlení a imaginace. Tento názor byl dlouho zakořeněn v přesvědčení mnoha lidí, kteří s neslyšícími pracovali v oblasti výchovy a vzdělávání. Studie, které tyto teze zpochybňují, upozorňují na fakt, že neslyšící děti „mají nedostatek příležitostí použít svou imaginaci“ právě kvůli nefunkční a nepodporující výtvarné výchově (Kunkle-Miller, 1999, s. 34). Tyto poznatky shodně korelují s výsledky výzkumu. Další studie (Silver, 1967) zaměřené na výtvarné činnosti

těžce sluchově postižených potvrzují hypotézu, že v oblasti vzdělávání těchto lidí docházelo k podceňování jejich schopností. Tyto tendence poznamenávají i oblast výtvarné edukace v rámci závěrů výzkumné studie.

Obecně lze konstatovat, že novější teoretické a praktické práce se spíše přiklánějí k názoru, že nelze zcela jednoznačně vymezit žádné specifické rozdíly ve výtvarném projevu slyšících a neslyšících dětí. Nejnovější výzkumné trendy zaměřené na zkoumání kognitivních funkcí neslyšících pojmají problematiku neslyšících dětí z celostního pohledu. Vyzdvihují vliv sociálního učení a prostředí (Marschark a Hauser, 2008). Zatímco se česká odborná literatura zabývala hledáním tzv. „zvláštností“ výtvarného projevu neslyšících, v zahraničí (hlavně ve Spojených státech) vznikly již studie vyzdvihující zcela zásadní význam výtvarné výchovy ve vzdělávání těchto osob.

Ze zahraničních studií vyplývá, že spíše učitelé bez specializace na výtvarnou výchovu či speciální pedagogové mají v sobě hluboko zaklíněn předsudek, že neslyšící nemohou na poli výtvarného umění obstát.⁴ Tento názor může souviset s absencí jejich vlastních výraznějších zkušeností z výtvarných aktivit. Lidé, kteří jsou výtvarně nebo umělecky činní, si většinou myslí, že pro neslyšící, stejně jako pro jiné lidi s postižením, je oblast výtvarného umění polem rovných možností a příležitostí, kde handicap nemusí vytvářet žádné bariéry.⁵ Tentýž názor sdílejí i výtvarní neslyšící tvůrci v rámci výzkumu a je obsahem rodinných intervencí. Toto přesvědčení by mělo být přirozenou a samozřejmou součástí základních principů výtvarné výchovy, neboť vytváří prvotní usnadňující podmínky podporující proces získávání výtvarných zkušeností.

4.2 Výtvarné umění – pole pro budoucí seberealizaci

Výtvarné umění je oblast, kde může nalézt neslyšící dítě možnosti budoucí seberealizace, a proto je potřeba uplatňovat takové strategie, které podporují výtvarné činnosti.

---

⁴ V mnoha případech právě tito lidé výtvarnou výchovu na základních školách vyučují. Např. učitelé pro 1. stupeň většinou nemívají specializaci na výtvarnou výchovu. Výtvarnou výchovu i na druhém stupni základních škol často v praxi vyučují učitelé bez aprobační, většinou speciální pedagogové (na školách pro žáky se sluchovým postižením).

⁵ Podobné výsledky vyplývají i z již zmiňované zahraniční studie (Silver, 1967).

Z výzkumu vyplývá všeobecná shoda s tím, že neslyšící nemají dostatek možností, kde by mohli získat výtvarné zkušenosti, zvláště pak takové, které využijí při přijímacích zkouškách na střední umělecké školy, při jejich studiu či při výkonu zaměstnání. Oblast uměleckých řemesel by mohla být ideálním polem profesní seberealizace neslyšících, je však podmíněna znalostí kulturně-historických souvislostí. Orientace v dějinách umění se považuje za základní překážku, kterou neslyšící většinou nepřekonají, neboť k jejímu zdoání je potřeba získat přístup k informacím. Z analýzy dat vyplývá, že mnoho pojmů z dějin umění ve znakovém jazyce neexistuje. Dějiny umění se učí v praxi jen okrajově v dějepisu, nebývají integrovány do vyučování ve výtvarné výchově na základní škole, v tomto ohledu bývá učivo znatelně redukováno. V současné době se neslyšící mohou hlásit na všechny běžné střední školy, tedy i na střední školy umělecko-řemeslného zaměření. Výsledky z orientačního výzkumu poukazují na skutečnost, že tyto školy jsou nakloněny přijetí neslyšícího žáka hlavně na základě prokázání talentu. Problematická však může být jejich orientace v kulturně-historické oblasti a s ní související výtvarné zkušenosti, kterou je nutné prokázat při studiu (mnohdy i při přijímacím řízení). Nekvalitní výtvarná výchova na základní škole pro sluchově postižené, kde dochází k redukci učiva v tomto směru, je zásadní bariérou, která omezuje možnosti budoucího pokračování ve vzdělávání ve středních školách s výtvarnou či umělecko-řemeslnou profilací.

4.3 Podpora a posilování výtvarného sebevědomí

Podpora sebevědomí dítěte ve vlastní výtvarné schopnosti je významnou strategií, která přispívá k upevňování výtvarného sebevědomí navzdory všem opačně působícím vlivům. Představa o vlastních schopnostech se úzce pojí s vědomím vlastní hodnoty a sebepojetím. Nedostatečná důvěra ve vlastní výtvarné schopnosti může mít za důsledek skutečnost, že neslyšící u nás málo prezentují svoji výtvarnou práci, čímž se kontinuálně nevytváří dostatek pozitivních vzorů – neslyšících výtvarníků, kteří by nabízeli adekvátní možnost k identifikaci pro ostatní.

V rámci studie jsou předkládány osvědčená pravidla a doporučení pro výtvarnou práci s neslyšícími dětmi sestavená na základě syntézy výsledků výzkumu a zahraničních zdrojů. V souvislosti s principem posilování výtvarného sebevědomí souvisí zejména bod týkající se zúžňujících technik a témat. V tomto smyslu je třeba eliminovat možné počáteční úzkosti a stra-

chy z neúspěchu, neboť počáteční nezdary mohou děti poznamenat a „zavřít“ bránu jejich tvořivosti. Neznamená to však, že by měl výtvarný pedagog trvat na úspěchu za každou cenu nebo zabraňovat výtvarnému vyjadřování emocí, jakkoliv jsou negativní či nepříjemné. Výtvarné vyjadřování emocí je formulováno v rámci analýzy výzkumu přímo jako významná potřeba neslyšících dětí.⁶

Svět slyšících a neslyšících je interakčním polem, na kterém může docházet ke konfrontacím. Ty v sobě nesou silný emoční prožitek, ovlivňují vědomí svébytné totožnosti a vztahují se i k identifikaci jednotlivce s nejrůznějšími skupinami, např. právě s komunitou neslyšících. Zmiňovaným prožitkem může být i pocit vyloučení, nepřijímání nebo rozpolcenost ve vztahu ke slyšícím a neslyšícím (neslyšící dítě má ve většině případů slyšící rodiče, sourozence apod.). Zdravá identita – ve smyslu vědomí jedinečnosti, osobnostní integrity, aktivity, autenticity osobnosti a originality jedince, která je hodna respektu bez ohledu na sociokulturní zázemí (Morvayová, 2005), může být významným směřováním a tématem neslyšících zpracovávaným ve výtvarné tvorbě.

Výtvarný koncept učitele nemusí být v zásadě jiný v přístupu ke slyšícím či neslyšícím za předpokladu vědomí toho, že užívání znakového jazyka usnadňuje podmínky pro evokaci představ, podporu fantazie a celkově se výrazně podílí na motivaci k výtvarné činnosti. Výtvarný pedagog by měl dodávat žákům sebedůvěru ve vlastní výtvarné schopnosti, vybízet k otázkám, nejen předávat informace. Být si vědom toho, že výtvarné techniky a dovednosti je potřeba užívat jako prostředku, nikoliv jako cíle výtvarného vyjádření.

Závěr

Z výsledků výzkumu vyplývá, že proces získávání výtvarných zkušeností u neslyšících výtvarných tvůrců se zakládá na vlastní originální výtvarně-edukační linii, která je významně posilována rodinnými strategiemi, mezi které patří především podpora výtvarných činností a posilování výtvarného sebevědomí. Základem rodinných strategií je přesvědčení, že umění je polem rovných možností a příležitostí, kde se může dítě smysluplně uplatnit navzdory svému postižení. Rodinné strategie zvládání znesnadňujících podmínek, které nepříznivě ovlivňují získávání výtvarných zkušeností (negativní zážitky v přímém kontaktu s výtvarnými činnostmi), se dají pokládat za obecné prin-

---

⁶ Podobné závěry zmiňuje Kingsley (1974) a Horovitz (2007).

cipy, které naopak usnadňují získávání výtvarných zkušeností a podporují celý proces. Ve formě závěru, ve vyšší rovině abstrakce, vznikly tři základní principy, jejichž naplňování usnadňuje získávání výtvarných zkušeností. U výtvarných neslyšících tvůrců jsou naplňovány právě v oblasti rodinného prostředí. Jejich integrace do konceptu výtvarné výchovy vytváří hybnou sílu celého procesu.

Literatura

- Durr, P. (2000). *Deconstructing the Forced Assimilation of Deaf People Via de'VIA Resistance and Affirmation Art*. Rochester Institute of Technology. Dostupné z <https://ritdml.rit.edu/bitstream/handle/1850/1114/PDurrArticle2000.pdf?sequence=1>.
- Durr, P. (2009). *VIVA DeVIA TOUR GUIDE*, Artreview. Dostupné z <http://www.clercscar.com/archives/20090803b.htm.l>
- Glaser, B. G. (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press, 1992.
- Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody, aplikace*. Praha: Portál.
- Horovitz, E., G. (2007). *Visually Speaking: Art Therapy and the Deaf*. Springfield: Charles C Thomas.
- Charmaz, K. (2000). Qualitative interviewing and grounded theory analysis. In N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (Eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research*, (s. 507–535). California: Sage.
- Kinsley, L. K. (1974). *Teaching Art to the Deaf*. New York: Gordon Press.
- Kunkle-Miller, C. (1990). Potentials and problems in establishing an art therapy program in a residential school for children who are deaf. *The American Journal of Art Therapy*, 29, s. 34–41.
- Ladd, P. (2003). *Understanding deaf Culture: In Search of Deafhood*. Clevedon (England): Multilingual Matters.
- Levitt, H. (1999). The Development of Wisdom: An Analysis of Tibetan Buddhist Experience. *Journal of Humanistic Psychology*, 39/2, s. 86–105.
- Marschark, M., Hauser C., P. (ed.). (2008). *Deaf cognition: foundations and outcomes*, Perspectives on deafness, 6, Oxford – New York: Oxford University Press.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*, Praha: Grada Publishing.

- Morvayová, P. (2005). *Multikulturní výchova jako problém vzhledem k sebe-pojetí účastníků procesu institucionalizované a formalizované edukace*. KPEG, Pedagogicko-psychologické aspekty dětských pojetí, CIV PF UJEP. Dostupné z http://pf.ujep.cz/files/_konferenceKPG/KPG_konferenceprisp12.pdf.
- Novotná, P. (2003). *Specifika výtvarného projevu sluchově postižených dětí* (Diplomová práce). Brno: MU PdF.
- Novotná, P. (2008). *Deaf Art – Výtvarné umění v kultuře Neslyšících*. Brno: MU.
- Novotná, P. (2009). *Sluchově postižení a umělecké profesní dráha – výzkum na středních školách s uměleckou profilací (Závěrečná zpráva z projektu)*. Brno: MU PdF.
- Novotná P. (2011). *Proces získávání výtvarných zkušeností u výtvarných neslyšících tvůrců* (Disertační práce). Brno: MU PdF.
- Silver, R. A. (1967). *A demonstration project in Art education for Deaf and hard of hearing children and adults*, New York society for the Deaf, RN: BR-6-8598. Dostupné z <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED013009.pdf>.
- Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, Boskovice: Nakladatelství Albert.

Kontaktní adresa

Mgr., Bc. Pavla Novotná
 Katedra výtvarné výchovy
 Pedagogická fakulta
 Masarykova univerzita
 Poříčí 7
 Brno 603 00
 20806@mail.muni.cz